

قرآن و معارف اسلامی (۲) - سنن و تربیت دینی

حاکیم بزرگنامه

تربیت و قرابت دینی

و کتاب دین و زندگی

مجله علمی و پژوهشی

قسمت دوم

اجتماعی باید با تکیه بر معارف قرآن کریم و سیره‌ی معصومین (ع) و مشی تربیت یافتگان ائمه‌ی بزرگوار و به نحو دقیق و ظریف انجام شود. دقت و ظرافت از آن جهت لازم است که بسیاری از آداب و سنن اجتماعی، گرچه ممکن است از دین گرفته نشده باشند، اما با دین تعارضی ندارند و حفظ آن‌ها سبب وحدت ملی و همبستگی می‌شود و موافق طبع اقوام یک سرزمین است. بنابراین، اول باید آداب و سنن غلط از آداب و سنن صحیح تفکیک شوند و سپس تعارض آداب و سنن غلط با دین روشن گردد. اگر به آداب غلط اجتماعی به نام دین بها داده شود، حقیقت دین مسخ می‌شود و دیگر برای انسان اندیشمند و فهیم قابل قبول نخواهد بود.

۲۳. استفاده از قالب تاریخی و سیره در موارد مناسب

بخشی از موضوعات دینی مانند پیامبری و امامت را می‌توان در قالب تاریخی و سیره‌ی عملی پیامبر اکرم (ص) و ائمه‌ی اطهار (ع) مطرح کرد تا بدین وسیله از بحث انتزاعی و مجرد درباره‌ی

۲۱. ایجاد روحیه‌ی حقیقت‌جویی و انصاف در دانش‌آموز
طرح درس به گونه‌ای باشد که دانش‌آموز به تحقیق و کاوش درباره‌ی اصول زندگی انسانی برانگیخته شود و با فراگیری روش تحقیق علمی و رعایت انصاف، امکان بیش‌تری برای رسیدن وی به حقیقت فراهم آید.

۲۲. پیراستن دین از خرافه‌ها و طرد عادات و رسوم اجتماعی
نادرست از ساحت دین
خرافه‌زدایی از دین و پیراستن آن از آداب و سنن غلط

پیامبری و امامت اجتناب شود و دانش آموز از طریق آشنایی با مصداق عینی پیامبری و امامت، اموری مانند مخاطب خدا قرار گرفتن، عصمت، معجزه، استواری در ایمان و نیز تأثیر قطعی رسالت انبیا در حفظ و بقای جامعه‌ی انسانی و تکامل معنوی آن را به خوبی دریابد.

آموزش به نحوی تنظیم شود که ناظر بر واقعیات و ابتلائات اخلاقی و فرهنگی باشد و دانش آموز به نحوی آموزش ببیند که آمادگی برخورد مناسب و سنجیده با شرایط نامساعد را داشته باشد و در شرایط مشکل دچار ضعف و خود باختگی نشود

۲۴. تکیه بر فطری بودن اصول دین و غیرطبیعی بودن انکار آن‌ها

از آن‌جا که اصول اعتقادی هماهنگ با فطرت انسان و نیز برهان و استدلال است و انکار آن‌ها باطل و غیرعقلانی است، تا حد امکان طرح درس به گونه‌ای باشد که طرح سؤال بر ناحیه‌ی مقابل این اصول وارد شود تا ناسازگار بودن انکار این اصول با فطرت و عقل انسانی، و غیرعادی بودن چنین برداشت‌هایی آسان‌تر تفهیم شود.

۲۵. ارائه‌ی برنامه‌ی جامع اخلاقی و سلوک فردی و اجتماعی در حد انسان متعارف

آموزش اخلاقی باید یکی از ارکان اصلی آموزش دین باشد. پیامبر اکرم (ص) فرمود: «آئی بعثت لأتمم مکارم الاخلاق». آنچه در این جا باید مدنظر قرار گیرد، ارائه‌ی یک برنامه‌ی عملی در اخلاق و سلوک فردی و اجتماعی است که غایت آن، کمال فردی و به فعلیت رساندن خصائل معنوی و کمالات نفسانی است. در این صورت، دانش آموزی که انگیزه‌ی وصول به حقیقت در او ایجاد شده، می‌داند که چگونه عمل کند تا کمال یابد. یکی از نکاتی که در این رابطه باید در کتاب رعایت شود، گرایش اصلی به بیدارگری وجدان است، به نحوی که دانش آموز در مباحثه و گفت‌وگوی درونی، به ندای نفس لوامه پاسخ مثبت دهد. این بیداری وجدان باید در چارچوب مشخصی باشد تا محدوده‌ی کار برای معلم معین باشد. علاوه بر این، می‌توان مباحث اخلاقی را در ضمن بیان جذاب و شیرین سیره‌ی معصومین (ع) و تربیت یافتگان مکتب وحی ارائه کرد تا تأثیرگذاری این مباحث بیش تر شود.

۲۶. ترسیم فضای مناسب مذهبی در آموزش

شیوه‌ی حاکم در ارائه‌ی درس‌ها به نحوی باشد که دانش آموز احساس کند، در یک جامعه‌ی مذهبی حضور دارد و نسبت به جامعه‌ی خودش دارای وظیفه است و با عادات مذهبی جامعه آشناست؛ جامعه‌ای که در محله‌ی آن مسجد وجود دارد و صدای اذان به گوش می‌رسد، شب‌های جمعه‌ی آن به دعا تعلق دارد، روز جمعه نماز مخصوصی خوانده می‌شود، مردم به یکدیگر سلام می‌گویند، در عزای حسینی شرکت می‌کنند، اعیاد دینی را مهم می‌شمارند، در معامله و تجارت انصاف و جوانمردی را بر خدعه و دروغ، و معنا و حقیقت را بر دنیا و ظواهر ترجیح می‌دهند، کار را برای خدا می‌کنند، نماز را در مسجدها و اول وقت می‌خوانند، با قرآن انس دارند، یار ستم‌دیده و دشمن ظالمند، حقیقت طلب و با انصافند، به اهل بیت به عنوان محبین و محبوبین خداوند عشق می‌ورزند و رفتار خود را با آنان تطبیق می‌دهند، از دیدن منکراتی چون ظلم، تجاوز، بی‌عفتی و سایر ردائل اخلاقی متنفر می‌شوند و از دیدن امور معروفی چون عدل، پاکدامنی و سایر فضائل اخلاقی مسرور می‌گردند.

در عین حال، باید آموزش به گونه‌ای باشد که دانش آموز بتواند این فضای آرمانی را با فضای واقعی مقایسه کند و به نقد فضای واقعی بپردازد. این امر سبب می‌شود، انگیزه‌ی وی برای حرکت به سمت فضای آرمانی و تغییر و اصلاح وضع موجود افزایش یابد.

از آن جا که مبنای ایمان مذهبی، ایمان به غیب است و جهان بینی مذهبی به تمام معنا یک جهان بینی غیب باورانه است

۲۷. توجه به تقویت خصلت اجتماع گرایی و تعهد در مقابل جامعه

لازم است، برنامه‌ی درسی در راستای رشد اجتماعی دانش آموز قرار بگیرد و بتواند اجتماع گرایی و تقدم مصالح جامعه بر مصالح فرد و قانون‌پذیری را القا کند؛ به طوری که با ورود دانش آموز به صحنه‌ی عمل اجتماعی، او نقش خود را به عنوان یک شهروند باکفایت و حافظ معیارها و ارزش‌های اسلامی در جامعه ایفا کند. متعهد به میثاق‌ها و تعهدات اجتماعی باشد، از عادات و رفتارهای ناپسند اجتماعی اجتناب کند و از آن‌ها متنفر باشد، در رعایت اصل مهم امر به معروف و نهی از منکر کوشا باشد، و در جامعه، خلق و خوی کریمانه‌ی اسلامی را از خود بروز دهد.

۲۸. مستند بودن اطلاعات در آموزش

در موارد ضروری، خصوصاً در طرح مسائل اجتماعی و بیان واقعیت‌های فرهنگی، باید از آمار و جدول‌های دقیق کمک گرفت. اطلاعاتی که به این ترتیب منتقل می‌شود، باید از منابع صاحب صلاحیت تهیه شود و دقیق و مستند باشد.

۳۳. سمت‌گیری آموزش در جهت وحدت اسلامی

آموزش باید در جهت تقویت وحدت اسلامی و نزدیکی پیروان مذهب‌های گوناگون اسلامی مؤثر باشد و مودت و رحمت را میان آنان استحکام بخشد. به همین دلیل، باید از تعارضات و کشمکش‌های بی‌مورد فکری اجتناب کرد و محور آموزش را بر تعلیمات قرآن کریم و سیره و سنت پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت بزرگوار ایشان که محبوب قلب‌های مسلمانان هستند، قرار داد.

۲۹. ایجاد آمادگی در دانش‌آموز برای حفظ هویت اسلامی خود در شرایط نامناسب

آموزش به نحوی تنظیم شود که ناظر بر واقعیات و ابتلائات اخلاقی و فرهنگی باشد و دانش‌آموز به نحوی آموزش ببیند که آمادگی برخورد مناسب و سنجیده با شرایط نامساعد را داشته باشد و در شرایط مشکل‌دچار ضعف و خودباختگی نشود. به عبارت دیگر، آموزش نباید متناسب با شرایط ایده‌آل خالی از هرگونه مشکل تنظیم شود.

تمام آموزش‌های دینی باید مستقیم یا غیرمستقیم از قرآن کریم، سیره و سنت پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت بزرگوار آن حضرت اتخاذ شوند

۳۰. عجین شدن آموزش با زندگی روزمره‌ی دانش‌آموز
آموزش دینی با زندگی دانش‌آموز عجین شود و با آن درآمیزد؛ به طوری که از طریق مثال‌های عینی و مصداق‌های عملی و ملموس، دین را در عرصه‌ی زندگی بیابد و به نقش عینی و عملی آن پی‌برد تا جنبه‌ی کاربردی تعالیم تقویت شود.

۳۴. رعایت پیوستگی و انسجام طولی و عرضی آموزش

کتاب دینی در تمام سطوح به نحوی تدوین شود که مجموعه‌ی کامل و به‌هم پیوسته‌ای را از دین ارائه دهد. در عین حال که تقدیم و تأخر مطالب با توجه به شرایط سنی و نیازها ضروری است، اما دقت شود که ارتباط اصول با فروع و ابتدای فروع بر اصول مراعات شود. ممکن است اصلی از اصول در دوره‌ی پیش‌دانشگاهی آموزش داده شود و فرعی از آن را سال اول، اما باید توجه شود که سایه‌ی آن اصل بر این فرع گسترده باشد. بنابراین درس‌ها طوری طرح شوند که رابطه‌ی منطقی میان همه‌ی مطالب آن‌ها برقرار باشد.

۳۱. تأکید بر دادن جهت الهی و غیرمادی به اعمال و رفتار
این نکته باید به نحوی غیرمستقیم و ظریف آموزش داده شود که ارزشمندی اعمال انسان در غایت و هدف آن‌هاست. حقارت و بزرگی انسان در کوچکی و بزرگی غایبات است. کار برای خدا و غایبات الهی، چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی و درک مقاصد بلند، سبب ارتقای کیفی زندگی می‌شود و انسان را از روزمرگی و توجه به امور پست نجات می‌دهد.

۳۵. تعمیم آموزش در حیطه‌های شناخت و بینش، باورها و گرایش‌ها، عمل و رفتار

الف) این آموزش در سه حیطه‌ی شناخت و بینش، باورها و گرایش‌ها، و عمل و رفتار صورت می‌گیرد؛ به نحوی که با آموزش در هر سه حیطه، شناخت معارف اسلامی و ایمان و عمل به آن‌ها تقویت شود. با توجه به این که تقویت ایمان از هدف‌های اصلی آموزش است، باید علاوه بر آموزش صحیح معارف دینی، با فراهم کردن زمینه‌های عملی و انگیزه‌های

آموزش باید در جهت تقویت وحدت اسلامی و نزدیکی پیروان مذهب‌های گوناگون اسلامی مؤثر باشد و مودت و رحمت را میان آنان استحکام بخشد

۳۲. تقویت غیب‌باوری در دانش‌آموز

از آن‌جا که مبنای ایمان مذهبی، ایمان به غیب است و جهان بینی مذهبی به تمام معنا یک جهان بینی غیب‌باورانه

درونی، به آموزش‌های حیطه‌ی عاطفی و رفتاری نیز توجه کامل داشت تا زمینه‌ی رسوخ و تعمیق شناخت و تبدیل آن به ایمان فراهم آید.

گرچه ایمان متکی به شناخت صحیح است و در صورت حصول ایمان، انگیزه برای عمل نیز ایجاد خواهد شد، اما عمل به فرایض، خود سبب تقویت ایمان و رسوخ شناخت می‌شود

ب) گرچه ایمان متکی به شناخت صحیح است و در صورت حصول ایمان، انگیزه برای عمل نیز ایجاد خواهد شد، اما عمل به فرایض، خود سبب تقویت ایمان و رسوخ شناخت می‌شود. بنابراین ترتیب بیان این سه، به معنی ترتیب زمانی نیست. یعنی لازم نیست حتماً در مرتبه‌ی اول آموزش عقلانی داده شود تا ایمان تقویت شود و عمل به دنبال آن آید، بلکه با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های سنی دانش‌آموز لازم است، با فراهم کردن زمینه‌های عملی و انگیزه‌های عاطفی، بر تقویت و تعمیق ایمان و ایجاد علاقه و اشتیاق به عمل تأکید شود.

ج) مقصود از حیطه‌ی اعمال و رفتار در این جا، فراتر از معنایی است که به طور متعارف مراد است. زیرا عمل و رفتار صالح دینی خود می‌تواند تقویت‌کننده‌ی ایمان و شناخت باشد، همان‌طور که عمل ناشایست قلب را تاریک می‌کند و غفلت را تقویت می‌نماید. علاوه بر این، عمل صالح در آموزش دینی نتیجه‌ی صریح و مستقیم آموزش نیست، بلکه غایتی است که مجموعه‌ی آموزش حصول به آن را تعقیب می‌کند. البته در مواردی نیز همان مقصود متعارف مورد نظر است. مثلاً وقتی استدلالی در خداشناسی بیان شد، دانش‌آموز باید قادر باشد، همان استدلال را به کار گیرد و با ذکر مقدمات به نتیجه برسد.

۳۶. حضور اندیشه‌های حضرت امام خمینی (قدس سره) در کالبد محتوای آموزش

اندیشه‌های حضرت امام خمینی که معمار بزرگ نظام اسلامی در عصر حاضر هستند، باید در همه‌ی مراحل آموزش و در محتوای کتاب‌های درسی حضور داشته باشد. استفاده از پیام‌ها، سخنرانی‌ها و کتاب‌های ایشان و آوردن مصداق‌ها، نمونه‌ها و شواهدی از آن‌ها و نیز ارجاع دانش‌آموز به این آثار در برنامه‌های تحقیقی خود، سبب توجه دانش‌آموزان به اندیشه‌های آن بزرگوار است.

۳۷. مأخذ و مستند محتوای آموزش دینی

تمام آموزش‌های دینی باید مستقیم یا غیرمستقیم از قرآن کریم، سیره و سنت پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت بزرگوار آن حضرت اتخاذ شوند و در تدوین و تبیین این آموزش‌ها، از منبع غنی علوم و فرهنگ اسلامی که فرزندان علم و تقوا در طول چند قرن تمدن اسلامی با مجاهدت خود فراهم ساخته‌اند، استفاده شود. همچنین، دستاوردهای علمی دانشمندان اسلامی معاصر در جهت ارائه‌ی اسلام ناب در جهان امروز، خصوصاً آثار فرهنگی حضرت امام خمینی، رهبر کبیر انقلاب اسلامی، علامه طباطبایی، شهید مطهری (رحمة الله علیهم) و رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی، فرا راه حرکت‌های آموزشی قرار گیرند.

۳۸. آموزش اقلیت‌های دینی (مسیحی، یهودی و زرتشتی)

چون همه‌ی ادیان الهی در اصول دین و جوهره و حقیقت دین که خداگرایی و معنویت‌گرایی و عمل برای سعادت در آخرت است، وحدت نظر دارند، چارچوب کلی برنامه‌ی درسی آنان نیز از همین برنامه اخذ می‌شود، اما محتوای آموزشی آنان، با توجه به تعلیمات خاص این ادیان و با استفاده از منابع مورد تأیید در آن‌ها، فراهم می‌آید. این آموزش باید هماهنگ با قانون اساسی و قوانین عادی جمهوری اسلامی ایران باشد.

این نکته باید به نحوی غیرمستقیم و ظریف آموزش داده شود که ارزشمندی اعمال انسان در غایت و هدف آن‌هاست. حقارت و بزرگی انسان در کوچکی و بزرگی غایات است

۳۹. امکان توسعه و تکمیل برنامه و تجدیدنظر در آن

آموزش دینی با مسائل مستحدثه‌ی فکری، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی جامعه پیوندی مستقیم و وثیق دارد و این تحولات، اندیشه و عمل مخاطب آموزش، یعنی دانش‌آموز را به سرعت متأثر می‌سازد. در نتیجه لازم است، شورای برنامه‌ریزی درس دینی در دوره‌های معینی تشکیل شود و مباحث و مسائل جدید را استخراج و مطرح کند و در صورت تشخیص کارشناسانه در مورد اهمیت چنین موضوعاتی و لزوم آموزش آن‌ها، تغییر مناسب در کتاب صورت گیرد. البته تغییرات کتاب باید به نحوی انجام گیرند که آموزش را دچار تحولات روزمره نسازند و به اصل تداوم در آموزش لطمه وارد نیاورند.